

ÈDIP I ALEXANDROS, MORIBUNDS A ATENES. EUROPA AGONITZA A ATENES

EMÍLIA OLIVÉ

Societat Catalana de Filosofia

Teatre. Grècia. *Èdip a Colonos*: un mite que penso que fa temps que ressona per la qüestió dels exilis i els refugiats actuals. Les coincidències fan que el Festival Grec de Barcelona d'enguany porti a escena la versió de Wajdi Mouawad; així que m'espero. I faig bé, perquè la seva relectura és d'una profunditat i lirisme gairebé magistrals. Mouawad és el dramaturg –actor i director alhora– possiblement més interessant del panorama actual. Nascut al Líban (1968) pertany a una família maronita que emigra primer a França i després al Canadà (Quebec) fugint de la guerra civil del seu país. Actualment viu a París i des de l'abril del 2016 és el director del Teatre Nacional de la Colline. Exiliat i refugiat ell mateix, coneix la tragèdia en primera persona i n'escrui. A ulls de la crítica és considerat el «Sòfocles del segle XXI» per la creació d'obres tan «tràgiques i tan gregues (i afegiria tan wagnerianes)» com les que componen la coneguda tetralogia de *La sang de les promeses: Litoral, Incendis, Cels i Boscos*. Totes hem tingut la sort de veure-les representades a Barcelona: la primera al Romea (2013, sota la direcció de Raimon Molins) i la resta també a la Biblioteca de Catalunya amb la companyia d'Oriol Broggi, *La Perla 29* (2012, 2014 i 2017, respectivament). A més aquest octubre al teatre Goya ens arribarà la versió en castellà *Incendios* del director

Mario Gas (amb la Núria Espert de protagonista). (Esmen-
tar la premiada pel·lícula de Denis Villeneuve (2010), com a
porta d'entrada a l'«univers mouawad»). El 21 i 22 de juliol
d'enguany Mouawad mateix posa en escena el díptic *Des
Mourants* (Els moribunds, 2015), la seva versió de les dues
últimes obres conservades de Sòfocles: *Filoctetes* i *Èdip a
Colonos*. Amb elles acaba el projecte que va començar el
2011 d'escenificar les 7 tragèdies de l'autor grec. En col·la-
boració amb el poeta i traductor al francès Robert Davreu
(filòsof de formació i traductor del 3r vol. dels *Orígens del
Totalitarisme* d'Hannah Arendt) representen la trilogia *Des
femmes* (amb *Les Traquínies*, *Antígona* i *Electra*, el 2011) i
el díptic *Des héros* (amb *Ajax* i *Èdip rei*, el 2013). La mort
sobtada aquest mateix any del traductor, obliga a Mouawad
a fer-se càrrec de la versió (que no traducció) de les dues
últimes obres sofoclees que anomenarà *Inflammation du
verbe vivre* i *Les larmes d'Oedipe*. Em centraré en aquesta
última, que és una versió molt lliure de *l'Èdip a Colonos*.

Resumim primer què hi explicava Sòfocles. Atenes en el
temps dels mites; Èdip vell i orb arriba a Colonos acompanyat
de la seva filla Antígona cercant un lloc segur on morir.
Amb aquesta intenció «el pobre estranger errant, el desterrat»¹
demana asil a Atenes i el seu governant Teseu l'acull perquè
així ho dicten les lleis de l'hospitalitat i perquè l'oracle ha
predit que la ciutat que aculli el túmul de l'heroi malaurat
serà beneïda amb la prosperitat. Però el desig de descansar
en pau es veu pertorbat per dos esdeveniments: en primer
lloc, l'arribada de Creont que pretén endur-se per la força
Èdip (o bé les filles Ismene i Antígona, a les quals segresta)
perquè sigui benèfic per a la ciutat de Tebes que ara ell
governa amb Etèocles (fill petit d'Èdip). I el segon,

1. SÒFOCLES, *Tragèdies tebanes* (*Antígona*, *èdip rei*, *Èdip a Colonos*).
Barcelona: Edicions 62-Ed. Alpha (trad. cat. Carles Riba), 2009, p. 153-
186.

la irrupció desesperada de Polinicies, fill gran d'Èdip, que demana ajut al pare per recuperar el tron de Tebes contra el germà usurpador. La intervenció de Teseu, en el primer cas (foragitant Creont i rescatant les filles), i la maledicció del pare, en el segon, posen fi als impediments perquè es compleixi l'oracle. En un passatge ple d'intimitat el tro de Zeus crida Èdip cap a la mort: «Ei, tu, a veure què esperem a moure'ns. Fa estona que per culpa teva es fa tard»². El bosc sagrat de les Eumènides (ara Benèvoles) acull per sempre el túmul benefactor d'Atenes, per a Sòfocles la millor de les ciutats de l'antiguitat.

Fins aquí Sòfocles. Ara la versió que en fa Mouawad amb només 3 personatges.

Atenes, 6 de desembre de 2008. Èdip vell i orb arriba a un teatre mig abandonat als afores de la ciutat acompanyat per la seva filla Antígona, tot cercant un lloc on morir «estranger en terra estrangera»³. Però un corifeu, artista de mitjana edat, els informa que la ciutat està en flames (remor omnipresent al llarg de l'obra, talment com un quart personatge), que la revolta omple els carrers perquè la policia ha ferit de mort un jove de 15 anys aprenent d'anarquista; i si ell mor (com de fet succeirà), Atenes morirà. Èdip i Alexandros, vell i jove, units pel mateix destí: la desgràcia i la mort, i potser donant compliment a l'oracle que diu que els seus cadàvers poden ser benefactors per a Atenes, si la ciutat comprèn quin és el monstre que l'amenaça i lluita per oposar-s'hi. Potser així podrà ser la millor de les ciutats... de la modernitat.

Entre l'octubre de 2014 i l'abril del 2015 Mouawad viatja a Grècia i comprova com la crisi econòmica s'acarnissa amb el poble grec, comprova com –amb paraules de Sò-

2. SÒFOCLES, op.cit., p. 204.

3. W. MOUAWAD, *Les larmes d'Oedipe*. Québec-París: Leméac/Actes Sud-Papiers, 2016, p. 14.

focles— la *hybris* d'alguns engendra la desgràcia de molts; tanmateix, Mouawad entreveu que «en aquesta desgràcia pels grecs, i seguint l'exemple d'Èdip, hi ha sempre un instant de llum fulgurant»⁴. L'essència de la tragèdia estaria precisament aquí, en la tensió entre l'ombra i la llum, entre la desmesura i la justícia, entre la injustícia que s'abat sobre Atenes (bressol de la nostra Europa) i la promesa de reconciliació que projecta Èdip quan arriba a Colonos per morir-hi (principi d'esperança per a Europa). Aquesta és una paradoxa més que amaga el destí de l'heroi: ¿per què Èdip viu és l'estranger malaurat portador de desgràcia, mentre que Èdip mort és alhora benefactor estranger per a la ciutat? Penso que la resposta pot ser perquè en vida representa els llaços de sang corrupta (la «taca» i la desmesura que constitueixen la identitat del rei); mentre que quan mor s'emporta amb ell aquest lligam i fa possible un nou començament ètico-polític (la refundació d'una Atenes en pau i més justa). Ara bé, i la mort del jove Alexandros? Quin sentit té? Com Èdip, ell també és una víctima innocent, però jove...i en això rau l'epicentre tràgic de l'obra de Mouawad: un jove ha de morir (do involuntari i absurd, com totes les morts joves!) perquè la societat es faci conscient de si mateixa, de la *hybris* que pateix, i desperti el desig col·lectiu d'oposar-s'hi. Alexandros és el dipositari d'esperança, el recordatori d'una lluita que també Èdip creu necessària per recuperar la dignitat humana.

Per bastir aquesta història, l'estratègia teatral de Mouawad és simple però efectiva: traslladar en el temps la tragèdia del vell Èdip i entrelaçar-la amb la del jove Alexandros, una tragèdia esdevinguda en la realitat. L'estudiant Alexandros Grigoropoulus i un amic seu, encaputxats, participen en una concentració anarquista al barri atenès d'Exarchia, bastió de les esquerres, que presumeix d'autogestió i de ser un model

4. W. MOUAWAD, *op.cit.*, p. 8-9.

de lluita contra l'*establishment* polític i econòmic. D'una cantonada apareix un cotxe de la policia i els nois —com s'acostuma a fer (allà)— comencen a insultar-los («porc, fills de puta, malparits, gos, poli de merda...»)⁵. Sense cap justificació, els dos policies —Epaminondas Korkoneas i Vassili Saraliotis— baixen del cotxe i abaten a trets Alexandros. Aquest és el detonant perquè es desencadeni l'onada de disturbis més gran de la història d'Atenes. Dies de caos que cada 6 de desembre es repeteixen en un barri que «ni oblida ni perdona», i que ret memòria al sofriment amb una placa (al carrer Messologiou) que diu: «Aquí, el 6 de desembre de 2008, el jove de 15 anys Alexandros Grigoropoulos va ser assassinat per les bales d'assassins implacables».

Èdip i Alexandros, home vell i home jove, s'emmirallen perquè el mateix «fil macabre» del destí uneix les seves vides, per això la història de l'un esdevé alhora el testimoni del de l'altre, perquè «(és) un home jove qui mor amb mi, desgràcia entre les desgràcies... Vet aquí potser la immortalitat promesa per l'oracle. Barregem les nostres vides perdudes en els vapors de les revoltes, i aquell que mor després d'una llarga vida plora a qui ha tingut poc temps per començar la seva»⁶. Mouawad sintetitza dues històries allunyades en la seva facticitat (el mite sofocleu i l'anarquisme del segle XXI) i les superposa en una contínua disposició paratàctica del relat, de tal manera que, per exemple, la història d'Èdip (rei) corre en paral·lel a les últimes hores de vida d'Alexandros; els terribles mots pronunciats per l'oracle dèlfic amb els insults adolescents al barri d'Exarchia; el destí de l'heroi sofocleu (i del seu fill Polinices) amb el del noi (a qui Antígona plora també com si fos la seva germana); l'esfinx portadora de la pesta a la ciutat (de Tebes) amb la crisi econòmica portadora de pobresa i malestar a la

5. W. MOUAWAD, op.cit., p. 24.

6. W. MOUAWAD, op.cit., p. 21.

societat, i, per últim, la mort d'Èdip (i abans la del seu pare Laios) amb la mort a trets del jove, que marxen de la mà en un fragment ple de lirisme: «Aquest món ja no és per a mi i és bo que jo mori. Faré el camí amb l'infant grec que camina sol per la vall dels morts. És per ell que s'escolen les meves llàgrimes»⁷.

Però tornem a l'origen de la desmesura (essència del fet tràgic).

Diu Sòfocles que la causa del mal que assolava la ciutat de Tebes (la pesta que mata els seus habitants) és un monstre mitològic, l'esfinx, que ha pronunciat un enigma, només la resolució del qual retorna la salut a la ciutat. El vell Èdip, expert ja a desxifrar enigmes, adverteix al desconsolat corifeu de l'obra de Mouawad que l'única manera de salvar la seva ciutat del caos és «comprendre... quin és el nom de la mort d'Alexandros?». Cal tenir clar quin és el «monstre» actual i com desxifrar el seu nou enigma; cal donar el nom que pertoca a l'origen dels mals que castiguen l'Atenes actual, i aquest nom es diu: «Crisi, austeritat, corrupció, liberalisme, profit», i el tribut que exigeix als seus conciutadans es paga amb «els somnis, l'alegria i la vida». Tanmateix hi ha una diferència crucial entre l'enigma del passat i l'actual, i aquesta diferència també té nom, es diu: abstracció. El desconcertat corifeu li demana a Èdip com es pot lluitar contra una maldat l'essència de la qual és «ser indicible. Innombrable. Quan ella parla, es pateixen els seus estralls sense comprendre res del seu discurs. El que ens devora és inexplicable»⁸; com es pot vèncer una esfinx «que està a tot arreu i enlloc, que és impossible de desafiar, que no existeix però que ens fa patir. Que s'imposa a nosaltres no pas fora de la llei, sinó al contrari, fent seva la llei»⁹.

7. W. MOUAWAD, op.cit., p. 40.

8. W. MOUAWAD, op.cit., p. 33.

9. W. MOUAWAD, op.cit., p. 36.

Si ho comparem, la vella esfínx edípica portava la forma del concret i el seu enigma estava formulat «a la mesura humana»; mentre que l'enigma que ara abat la ciutat d'Atenes és metafísic, abstracte, invisible: una crisi econòmica provocada per incommensurables fluxos de diners que circulen per les borses arreu del planeta. Coincideixen, això sí, en què la desgràcia que comporta la no resolució és igualment física, visible i porta la forma inhumana de l'antiga pesta, avui la malaltia que són la misèria econòmica i l'exclusió social. La lògica del poder absolut és l'enigma incomprendible per l'oprimit; un monstre sense forma, un enemic sense rostre, un sentit que s'amaga rere algorismes verds i vermells impossibles de desxifrar. (Adorno diria que vivim la realització distòpica del món administrat i cada cop més abstracte com a origen del malestar social). El poder usa un «laberint de paraules» que ens perden i ens confonen: crisi, sostre de dèficit, retallades, canvi tecnològic, ajustament salarial, reforma laboral, austeritat, potencial de creixement, *offshore*, productivitat, recessió, desregulació, volatilitat dels mercats, prima de risc.... Un laberint de paraules que desencadena la tragèdia, com les pronunciades per l'oracle dèlfic quan diu: «Tu, l'adoptat»; o aquells insults adolescents escopits als carrers d'Exarchia.

Però si hi ha paraules com aquestes que ens maten i esclafen també n'hi ha d'altres que ens expliquen històries de dolor que el redimeixen, espais de memòria per recordar i apaivagar el sofriment: com la placa que recorda la mort d'Alexandros o com l'Èdip de Mouawad que arriba a un teatre per morir; el teatre concebut aquí com el modern temple de les Eumènides, el lloc on la paraula s'encarna i esdevé «benèfica», on la tragèdia «canta» el dolor individual i col·lectiu per consolar-lo. El teatre esdevé l'espai privilegiat per a la resolució de l'enigma, i de nou amb els mateixos mots antics: l'ésser humà! Perquè encara que el mal que avui ens esclafa sigui diferent, la solució serà sem-

pre la mateixa. Tal com ho va fer Èdip, la societat contemporània -representada per Atenes- pot abatre el monstre de la crisi apel·lant de nou a la humanitat, posant, per davant de tot, els valors de la dignitat de l'ésser humà: del vell, del jove i de l'estranger que cerca refugi entre nosaltres (com també ho feu Èdip demanant asil a Atenes!). Aquest és de ben segur el «sagrat misteri» que li serà revelat a Teseu quan l'acompanyi a morir al bosc de les Eumènides, perquè només els valors de l'ésser humà beneiran la ciutat i la protegiran dels mals governants: «(Del) sagrat misteri que la paraula no té dret a remoure, te n'assabentaràs tu mateix una vegada allí -tu sol... Les mil i mil ciutats del món, per ben governades que siguin fàcilment van a la desmesura... Un mal, fill d'Egeu, que guarda't tu bé de patir-ne»¹⁰. També avui la dignitat humana és la nostra única salvació, per això mateix li diu al corifeu de Mouawad: «Si sempre és la mateixa esfínx que torna, plantejant la mateixa qüestió... cal donar-li sempre la mateixa resposta... L'ésser humà». Les últimes paraules d'Èdip abans de demanar ser enterrat al teatre «refugi dels homes i on les pedres estimen la paraula»¹¹ es dirigeixen al corifeu, l'artista atenès i representant ara de tots nosaltres: «Apol·lo m'ha promès que el país que acollirà la meva tomba estarà eternament a recer de les malifetes que li puguin infligir els fills de la Terra. Ofereixo aquest do a la gran Atenes que aquesta nit està convençuda de ser abandonada pels déus. Dignes a la gent del teu país... que és just revoltar-se contra la injustícia, sobretot quan aquesta injustícia s'adorna dels hàbits de la justícia, de les regles, de les lleis, dels diners i del poder. Dignes-los que facin sentir el poder de les seves veus i l'uneixin a les crides dels seus semblants, els altres, els estrangers, els exiliats que fugen de la seva terra per trobar aquí un refugi. Dignes-los que facin

10. SÒFOCLES, op.cit., p. 201.

11. W. MOUAWAD, op.cit., p. 36;39.

això i aleshores, de ciutat en ciutat, de país en país, d'una època a una altra, sentiran créixer el clam de la joventut on la fraternitat sonarà com una potent crida a la llibertat¹². El missatge que deixa Èdip en marxar acompanyat de la mà del jove Alexandros és que hi ha paraules («ésser humà») i gestos com la revolta de la joventut (i el fet d'acollir als qui demanen refugi) que ens poden salvar; o el que és el mateix: cal comprendre i lluitar per poder reconciliar l'Atenes avui i amb el seu passat (idealitzat) de democràcia i llibertat.

Tant l'Èdip de Sòfocles com el de Mouawad renoven els llaços de confiança en l'altre, en la humanitat. Èdip confia les seves despulles a Teseu, el més just dels governants, juntament amb uns déus que reapareixen i resolen el conflicte tràgic (propri del que podríem anomenar l'«estil tardà» de Sòfocles). A l'obra de Mouawad però ja no hi ha déus («o potser han marxat per crear altres mons que els semblin més satisfactoris»¹³, diu el corifeu), i com que l'acció es mou en la immanència, només queden els éssers humans, sobretot els joves i els «altres»: els exiliats i estrangers que –com Èdip– poden rescatar Europa. El millor i el pitjor de les nostres vides prové d'ells i de la relació que hi mantenim, de la capacitat que tenim d'establir-hi lligams. Els joves i els estrangers (i no pas els déus) emergeixen ara com la llum, l'esperança enmig de les ombres i els sofriments.

El mateix Mouawad ho explica així al final del programa de mà que acompanya el muntatge al Grec 2017: «Durant el crepuscle, quan alguns no saben encara que ja no hi seran quan el sol torni a sortir, dues generacions trencades entrecreuen les seves històries i barregen les seves llàgrimes. Però d'aquests infortunis creuats naixerà un instant de llum fulgurant: avui, com ahir, cal enfonsar-se en un laberint de paraules per tal de fer sentir el ressò d'unes infanteses per-

12. W. MOUAWAD, op.cit., p. 40.

13. W. MOUAWAD, op.cit., p. 32.

dudes i d'una fraternitat invisible que va més enllà de la mort, en un darrer gest d'apaivagament i reconciliació».

En aquest final entenem perquè escull *l'Èdip a Colonos* per parlar de l'Atenes actual: perquè té la voluntat de construir una obra que també miri cap al futur. Més enllà del dolor i la tragèdia, Sòfocles i Mouawad es projecten en l'esperança d'un ordre moral i polític més just, més digne i, per tant, més humà. Si *Èdip rei* mirava cap al passat, a la recerca d'una identitat que descobreix tacada per la *hybris*, *Èdip a Colonos* mira cap al futur, perquè en la seva mort hi ha la llavor de la salvació d'Atenes, el seu túmul és la garantia de la democràcia i la consolidació definitiva de la Justícia que posi punt final a tanta desmesura. *Les llàgrimes d'Èdip* —fetes de la sang del jove Alexandros— són el relat paorós de les ombres de la vida de l'heroi, però es vessen per obrir la llum del futur i l'esperança en aquells que l'encarnen: la joventut... i tots els «altres».

